

Araştırma Makalesi / Research Paper

ŞAHSEVEN TÜRKLERİNDEN ATASÖZÜ VE DEYİM ÖRNEKLERİ

Ahmet ÇAM*

Öz

Atasözleri; toplumların uzun süren gözlem ve deneyimleri sonucu ürettikleri, genelgeçer yargılar içeren, sözlü kültür mirası içinde yer alan, yol gösterici ve öğüt verici, halka mal olmuş anonim kalıp sözlerdir. Deyimler ise gerçek anlamından kısmen veya tamamen uzaklaşmış, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbekleridir. Atasözleri ve deyimler; Türklerin evren algısını, dünya görüşünü, düşünce ve hayat tarzını en seçkin bir biçimde ortaya koyan ürünlerdir. Türk dünyasının ve Türklük biliminin yeteri kadar gün yüzüne çıkarılmamış bir parçası olan Şahseven Türkleri, günümüzde İran'ın Erdebil, Doğu Azerbaycan ve Zencan eyaletlerinde yaşayan ve yaylak kışlak hayatı süren bir Türk topluluğudur. Büyük bir bölümü XVI. yüzyılda Anadolu coğrafyasından aşiretler hâlinde göç eden Oğuz Türklerinden oluşan Şahsevenler, hâlihazırda İran'da Kaşkay Türklerinden sonra yaylak kışlak hayatı süren ikinci büyük Türk topluluğudur. Bu çalışmada, öncelikle Şahseven Türkleri hakkında kısaca bilgi verilmiş ve atasözleri ve deyimlerle ilgili genel tanımlar sunulmuştur. Daha sonra 2018 ve 2019 yılları arasında yapılan alan araştırmaları neticesinde Erdebil, Doğu Azerbaycan ve Zencan'da yaşayan Şahseven Türklerinden derlenen 109 atasözü ve 113 deyim incelenmiştir. Kaynak kişilerden derlenen deyim ve atasözleri, çeviri yazı alfabesine aktarılmış ve bu hâliyle yapı ve kavram bakımından ele alınmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde, Şahseven atasözleri ve deyimleriyle ilgili genel bir değerlendirme yapılarak Şahseven Türklerinden derlenen deyim ve atasözleri Türkiye Türkçesine aktarılıp alfabetik olarak sıralanmıştır.

Geliş Tarihi/ Date Applied: 01.11.2021

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 02.12.2021

Makalenin Künyesi: Çam, A. (2022). "Şahseven Türklerinden Atasözü ve Deyim Örnekleri". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 53, 229-262

DOI: 10.24155/tdk.2022.203

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, ahmetefecam@gmail.com Gümüşhane / Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-4338-9090

Anahtar sözcükler: İran Türkleri, Şahseven Türkleri, Şahseven Türkçesi, atasözü, deyim.

Examples of Proverbs and Idioms from Shahsavan Turks

Abstract

Proverbs are the guiding, advising public anonymous phrases that are produced by societies because of their long-term observations and experiences as well as containing general judgments, being included in the oral cultural heritage. Idioms, on the other hand, are stereotyped phrases that have partly or completely grown away from their real meanings, have an interesting meaning. Proverbs and idioms are the most outstanding products that reflect some concepts such as the universe perception, worldview, way of thinking and life of the Turks. The Shahsavans, an unexplored part of the Turkic world and the Turcology, are a Turkish community living in Iran's Ardabil, East Azerbaijan and Zanjan provinces today, maintaining a nomadic lifestyle. The Shahsavan Turks, consisting of Oghuz Turks who mostly migrated as tribes from Anatolia in the 16th century, are the second largest Turkish community that still maintains a nomadic life in Iran after the Qashqai Turks. In this study, firstly, brief information about Shahsavans is given and general definitions about proverbs and idioms are presented. Then, 109 proverbs, 113 idioms compiled from Shahsavans in Ardabil, East Azerbaijan and Zanjan are examined result the field studies conducted between 2018-2019. The idioms and proverbs compiled from the source people were transcribed and then discussed in terms of structure and concept. In the conclusion part of the study, a general evaluation is made about the Shahsavan proverbs and idioms, and the idioms and proverbs compiled from the Shahsavan Turks are transferred to Turkey Turkish and listed alphabetically.

Keywords: Iranian Turks, Shahsavan Turks, Shahsavan Turkish, proverb, idiom.

Giriş

Şahseven sözcüğü, “şahı sevenler, şahın dostları” anlamlarına gelmektedir. Şahsevenler, büyük bir çoğunluğu günümüzde İran'ın daha çok Erdebil, Doğu Azerbaycan, Zencan bölgelerinde kümelenmiş olan ve hâlihazırda yaylak kışlak hayatı süren bir Türk topluluğudur. Şahseven Türklerinin kökeni, XI ve XII. yüzyıllarda Türkistan'dan İran'a göç eden Oğuzlara kadar uzanmaktadır.

Şahseven Türk aşiretlerinin günümüzde yaşadıkları bölgelere ne zaman yerleştiklerine ait ilk resmî bilgiler, Safevî Devleti'nin kuruluş döneminde karşımıza çıkmaktadır. Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in büyük dedesi Safiyüddin Erdebilî'nin kurduğu Safevîyye tarikatı, XIII. yüzyılda özellikle Suriye, Azerbaycan, İran ve Anadolu sahalarında yaşa-

yan konargöçer Oğuz Türkleri arasında yayılmıştır. Safevîye tarikatına daha sonraki süreçte liderlik eden Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar dönemlerinde ise tarikatın mürit sayısı giderek artmış ve bu dönemde Anadolu'dan Erdebil'e uzanan göç hareketleri hızlanmıştır. Günümüz Şahseven Türk aşiretleri içerisinde aynı adla varlıklarını sürdüren ve Şahsevenlerin eski atalarından olan Rumlu, Ustacalu, Tekelü, Ecirli, İnallı aşiretleri; XV. yüzyılın son çeyreği ile XVI. yüzyılın ilk çeyreği arasında, İsmail'in önce şeyh daha sonra ise şah olmasında ve Safevî Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynamışlardır.

Şah İsmail döneminde Kızılbaş adıyla anılan aşiretler konfederasyonunun daha sonra Şahseven adına dönüşmesi ile ilgili üç görüş ortaya atılmıştır: İlk görüşe göre Şah I. Abbas (1587-1629), Safevî Devleti içerisinde etkili bir konumda olan Kızılbaş aşiretlerinin devlet içerisindeki gücünü kırmak istemiş ve bu nedenle Kızılbaş aşiret reislerinden bazılarını öldürtmüştür. Şah I. Abbas, devlet içindeki diğer Kızılbaş aşiretlerinden gelmesi muhtemel olan tehditlerin önüne geçmek için “Şahı seven gelsin!” veya “Şahın mübarek başını sevenler, Şah etrafında toplansınlar!” çağrısında bulunmuştur. Şah I. Abbas, kendisinin güvenilir olarak kabul ettiği Kızılbaş aşiretleri ile bu çağrıya kayıtsız kalmayan ülkedeki diğer Türk topluluklarından oluşan yeni bir aşiretler konfederasyonu kurmuştur. Şah I. Abbas'a bağlı olan gönüllü gruplardan oluşan bu konfederasyona Şahseven adı verilmiştir (Malcolm, 1829: 369; Delili, 1979: 1-144). Şahın çağrısıyla bir araya gelen grupların yetmiş veya yüz bin kişiye ulaştığı da rivayet edilmiştir (Mirzezade, 2017: 55). Bu tarihten sonra da Kızılbaşlar, Şahseven adıyla doğrudan veya dolaylı olarak devlet içindeki varlıklarını ve etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Şahsevenlik bir yönüyle Kızılbaşlığın yeni adıdır (Gündüz, 2018: 89).

Şahseven adının ortaya çıkmasıyla ilgili ikinci görüşe göre Şahsevenler, Osmanlı'ya isyan eden Yünsür Paşa liderliğinde 3300 çadırılık bir grupla Anadolu'dan gelmişlerdir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleştiği düşünülen bu olayda Yünsür Paşa, kimi rivayetlerde altı çocuğu kimi rivayetlerde ise birinci dereceden altı akrabasıyla Şah Abbas'a sığınmıştır. Şah Abbas huzuruna çıkmadan önce Sünni olan Yünsür Paşa, Şah Abbas'ın huzurunda Şiilik mezhebine geçmiştir. Şah Abbas bu 3300 çadırılık gruba Şahseven adının yanında, ülkenin çeşitli yerlerinden toprak da vermiştir (Tapper, 2010: 295).

Şahseven adının ortaya çıkışıyla ilgili son görüşe göre ise bugünkü Şahseven aşiretlerinin bir kısmı, XVI-XVII. yüzyıllarda Kızılbaş konfederasyonu içinde yer almıştır. Şahsevenler eşit statüde ve her biri kendi bağımsız liderlerine sahip otuz iki tayfanın XVIII. yüzyılda Nadir Şah ta-

rafından bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmışlardır (Tapper, 2004: 73-75; Tapper, 2010: 296).

Şahsevenler günümüzde yaklaşık altmış tayfadan ve yüzlerce tireden oluşan konfedere bir yapıya sahiptir. İran'da Kaşkay Türklerinden sonra yaylak kışlak hayatı süren ikinci büyük Türk topluluğu olmaları, Şahsevenlerin sosyal ve toplumsal yönleriyle ilgili en önemli özellikleridir. Nüfuslarının 50 ila 300 bin (Çam, 2021: 75-77) arasında olduğu düşünülen Şahsevenler, Kaşkay Türkleri ile benzer bir biçimde yaylak ve kışlak hayatını sürdürmektedir. Son yıllarda yaylak kışlak hayatı süren Şahsevenlerin sayısı azalsa da özellikle Erdebil eyaletinde yaşayanlar, yazın Savalan Dağı etrafında bu kültürü canlı bir biçimde yaşatmaktadırlar.

A. Şahseven Atasözleri (Atababa Sözleri)

Geçmiş kuşakların deney ve gözleme dayalı hayat tecrübelerini bünyesinde barındıran, genelgeçer yargılar içeren, sözlü kültür mirasımız içinde yer alan, yol gösterici ve öğüt verici, halka mal olmuş, anonim kalıp sözlerle atasözü denir (Çam, 2018: 120). Atasözlerinin en temel işlevlerinden biri, herhangi bir düşünceyi veya yargıyı onaylamak ya da eleştirmek için karşılaştırma yapılmaksızın meşruiyeti sosyal ve kültürel değerler tarafından onanmış en uygun araç olmasıdır (Çobanoğlu, 2009: 78). Tüm Türk dünyasında olduğu gibi, Şahseven Türklerinde de atasözlerine önem verilmektedir. Şahsevenler, atasözlerini bireyin toplum içinde uyması veya kaçınması gereken kuralları ortaya koyan bir kurallar bütünü olarak görmektedirler.

Şahseven Türklerinde atasözüne, Kuzey Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *atababa sözü* denmektedir. Şahseven atababa sözlerinde Türk dünyası atasözlerinde görülen genel özelliklere ek olarak yaylak kışlak kültürünün derin izlerine de rastlanmaktadır. Şahseven Türklerinin yaylak kışlak hayatı; göç esnasında kullandıkları deve, at, eşek ve sürüyü koruyan köpek vb. hayvanlar; alaçık ve küme tipi yaylak çadırları, temel geçim kaynakları olan küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar ile ilgili olan atasözleri bu bağlamda dikkat çekicidir.

I. Manzum veya Mensur Olmaları Bakımından Şahseven Atasözleri

1. Manzum Atasözleri

Manzum atasözleri; uyak, redif, ölçü ve durak gibi ahenk unsurlarından bir veya birkaçını bünyesinde barındıran, genellikle birden fazla yargı içeren ve bu yargılar alt alta yazıldığında mısra özelliğine sahip olan, ahenk unsurlarından ötürü akılda daha kolay yer eden atasözleridir (Çam, 2018: 126). Şahsevenlerden derlenen manzum atasözlerinin kullanılan hece ölçüsü bakımından tasnifi aşağıdaki gibidir.

1.1. Kullanılan Hece Ölçüsü Bakımından Atasözleri

1.1.1. 4'lü Hece Ölçüsü

“ēlin gücü
sēlin gücü”

1.1.2. 5'li Hece Ölçüsü

“borç ki oldu yüz
gir içinde üz”
*

“buğda eken buğda biçer
arpa eken arpa [biçer]”

1.1.3. 6'lı Hece Ölçüsü

“söz var el içinde
söz var ev içinde”
*

“kiminin evveli
kiminin āxırı”
*

“söz var gelir geçer
söz var deler geçer”

1.1.4. 7'li Hece Ölçüsü

“kebabı köz yandırır
adamı söz [yandırır]”
*

“bağ alma bağlanarsan
dağ alma dağlanarsan
qoyun al yağlanarsan”

1.1.5. 8'li Hece Ölçüsü

“emmiynen bağda gezerem
dayıynan dağda gezerem”

1.1.6. 10'lu Hece Ölçüsü

“hēyvan mēleşer birbirin tapar
insan dilleşer birbirin tapar”

2. Mensur Atasözleri¹

Şahseven Türklerinden derlenen mensur atasözü örneklerinden bazıları şunlardır: “axacax qan damarda durmaz”, “arxalı it qurt basar”, “arı zehmetin çekmiyen bal qedrin bilmez”, “az yiyenin azarı da az olar”, “çürük ağaç mıx götürmez”, “dedelerin özü ölse de sözü ölmeyib”, “deliye günde bayramdı”, “itin qāydası hürümekdi”, “zaman gèder söz qalar”, “savaşan savaşana başuva dönüm dèmez”.

II. Söz Dizimi Bakımından Şahseven Atasözleri

1. Cümle Türüne Göre Atasözleri

1.1. Basit Cümle

Tek bir yargı bildiren çekimli bir fiil ya da ek fiille kurulan cümlelerdir. Basit cümle biçiminde olan Şahseven atasözlerinden bazıları şunlardır: “arxalı it qurt basar”, “aşığa bağdad uzax deyil”, “cüce nenesinnen süd görmiyib”.

1.2. Birleşik Cümle

İçerisinde esas yargının bulunduğu bir temel cümleyle onu anlam ve görev yönünden tamamlayan bir veya birden fazla yan cümlenin bir araya gelerek oluşturduğu cümlelerdir. Birleşik cümle biçiminde olan Şahseven atasözü örneklerinden bazıları şunlardır. *Şartlı birleşik cümle*: “bılıt ağlamasa çimen gülmez”, “deveye qanqal lazım olsa boynunu yüz yerden uzadar”, “saxlasan soğanı sonra kára gelmez”; *iç içe birleşik cümle*: “it yatır kölgede dèyir öz kölgemdi”, “qatıra dèyibler atan kimdi dèyir nenem atdı”, “ona dèyir vır mına dèyir qaç”, “canavar dèyib qulağım olmiyeydi qoyun qığının dalında gizzenerdim”; *sıralı cümle*: “adam itden utanmır itin yiyesinnen utanır”, “çağırılan yère erinme çağırılmıyan yèrde görünme” (*Bağımlı sıralı*); “zaman gèder söz qalar”, “soruşan dağlar aşar soruşmıyan düzde çaşar” (*Bağımsız sıralı*).

1.3. Eksiltili Cümle

Şahseven atasözlerinde kullanılan bir diğer cümle türü de eksiltili cümledir. Yüklem söylenmediği ve yargının tamamlanmasının muhabata bırakıldığı cümlelere eksiltili cümle denir. Eksiltili cümle biçiminde oluşturulan atasözlerinde her ne kadar yüklem söylenmemiş olsa da atasözünde ortaya konan düşüncede herhangi bir eksiklik söz konusu değildir. Eksiltili cümle biçimindeki atasözlerinde gereksiz söz tekrarlarından kaçınma söz konusudur: “buğda eken buğda biçer arpa eken arpa”, “tüfengin dolusun-

¹ Derlenen metinlerde mensur atasözlerine ait pek çok örnek bulunmaktadır. Bu bölümde on örnek yeterli görülmüştür. Benzer yapıda olan diğer atasözleri için çalışmanın sonunda yer alan listede bakılabilir.

nan bir nefer qorxar dolusunnan iki nefer”, “kebabı köz yandırar adamı söz”, “külden ot piter otdan kül”, “itin qabağında bey kimi danış beyin qabağında it kimi”, “kebabı köz yandırar adamı söz”.

2. Yüklemin Türüne Göre Atasözleri

Şahseven atasözü örnekleri, yüklem türüne göre fiil cümlesi ve isim cümlesi olmak üzere iki başlıkta incelenecektir.

2.1. Fiil Cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiil olan cümlelere fiil cümlesi denir. Şahsevenlerden derlenen atasözlerinin büyük çoğunluğu fiil cümlesi biçimindedir. Fiil cümlesi biçiminde olan atasözü örnekleri ve bu örneklerde kullanılan kipler aşağıdaki gibidir.

2.1.1. Bildirme Kipleri

2.1.1.1. Geniş Zaman

Atasözlerinde ortaya konan yargılar, toplumun uzun gözlem ve deneyimlerine dayanmaktadır. Atasözlerinde sunulan öğüt, uyarı vb. yargılar, özel bir zamanda değil tüm zamanlarda geçerliğini korumaktadır. Bu nedenle genelgeçer yargılar içeren atasözlerinde çoğunlukla geniş zaman kullanılmaktadır: “arxalı it qurt basar”, “zaman gèder söz qalar”, “demiri isdi isdi döyeller”, “düşmene quyu qazınca dosta ev tikersen”, “axacax qan damarda durmaz”, “arı zehmetin çekmiyen bal qedrin bilmez”, “az yiyenin azarı da az olar”, “çürük ağac mıx götürmez”, “deve öz eğrisin bilmez”, “deve mekkeye gitmeynen hacı olabilmez”, “deveye qanqal lazım olsa boynunu yüz yerden uzadar”, “öküzün gücü çatmaz yanındakin vurar”, “qanı qannan yumazlar qanı suvnan yuvallar”.

2.1.1.2. Şimdiki Zaman

Azerbaycan Türkçesinde genel itibarıyla geniş zamanı karşılamak için geniş ünlülü {-ar, -er} ekleri; şimdiki zamanı karşılamak için ise dar ünlülü {-ır, -ir, -ur, -ür} ekleri kullanılmaktadır. Bu sahada geniş ünlülü biçimler ile dar ünlülü biçimler arasında kesin bir ayırım yoktur. Türkçenin tarihî değişkelerinde ve ölçünlü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bu ekler birbirlerinin yerine kullanılabilirler (Türk, 1996: 311). Şahseven atasözlerinde şimdiki zaman ekleriyle çekimlenmiş atasözü örnekleri de mevcuttur. Şimdiki zaman ekinin bu atasözlerinde daha çok geniş zaman işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zamanı karşılayan eklerle geniş zamanı karşılayan ekler arasında kesin bir ayırım olmadığı düşünüldüğünde eklerin birbirlerinin yerine kullanılmasının olağan bir durum olduğu söylenebilir: “ağılsız baş elinden sefil ayax

ne çekir”, “it yatır kölgede dèyir öz kölgemdi”; “āh eyri düzü beyenmir bu da bizi beyenmir”; “qarın doyor göz doymur”, “adam itden utanmır itin yiyeesinnen utanır”, “qabaxdaki bilmir daldaki ne çekir”.

2.1.1.3. Belirli Geçmiş Zaman

Şahseven atasözlerinde belirli geçmiş zaman ekinin kullanıldığı atasözü örnekleri sınırlı sayıdadır: “bir su ki girdi qaba oldu içmeli”, “gözle-medigin daş yardı baş”, “borç ki oldu yüz gir içinde üz”, “dedesinin köhne xurcuna gètdi”.

2.1.1.4. Belirsiz Geçmiş Zaman

Şahseven atasözlerinde belirsiz geçmiş zaman ekinin kullanıldığı atasözlerine ait örnekler sınırlı sayıdadır. Belirsiz geçmiş zaman ekinin kullanıldığı örneklerde ya bitmiş bir olay veya durumun ifade edildiği ya da belirsiz geçmiş zaman ekinin geniş zaman işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir: “olan olub keçen keçib”; “dedelerin özü ölse de sözü ölmeyib”, “cüce nenesinnen süd görmiyib”.

2.1.1.5. Gelecek Zaman

Şahsevenlerden derlenen atasözlerinde gelecek zaman ekinin kullanıldığı yalnızca iki atasözü bulunmaktadır: “saxla samanī sōra käre gelecek”, “here özüyle beş arşın ağ aparacax”.

2.1.2. Tasarlama Kipleri

2.1.2.1. Emir-İstek

Atasözlerinde toplum tarafından onaylanan veya yasaklanan inanç, algı ve ortak görüşler; öğüt verici, yol gösterici bir biçimde bireylere sunulmaktadır. Şahseven atasözlerinde de yasaklayıcı veya öğüt verici kalıpların emir-istek kipiyle çekimlenen cümlelerle oluşturulduğu tespit edilmiştir: “borç ki oldu yüz gir içinde üz”, “çöregi çörekçiden al yolu yolçudan soruş”, “devenin dizini bağla sōra allaha tapşır”; “arvadı güzel olanınan yorğa atı olanınan gitme sefere”, “çağırılan yère erinme çağırılmıyan yèrde görünme”; “dostunan yè iç alışveriş eleme”.

2.1.2.2. Şart

Şahsevenlerden derlenen atasözlerinde az sayıda da olsa şart ekinin kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki burada verilen atasözlerinde şart ekini bünyesinde barındıran unsurlar, kiplikten ziyade cümledeki yargıyı tamamlayıcı işlevde kullanılmıştır: “bılıt ağlamasa çimen gülmez”, “deveye qanqal lazım olsa boynunu

yüz yerden uzadar”, “saqqallılar tükünnen saqqal çekip vërşeydi kosa da saqqallı olardı”, “saxlasan soğanı sonra kára gelmez”.

1.2. İsim Cümlesi

Yüklemi isim veya isim grubu biçiminde olan ve ek fiille çekimlenen cümlelerdir. Şahseven atasözlerinde yüklemi isim olan örneklerden bazıları şunlardır: “deliye günde bayramdı”, “herkesin öz tayı var öz payı var”, “itin qāydası hürümekdi”, “esil qızı almax çetindi saxlamağı āsan”, “subaylıx sultanlıxdı”; “āşığa bağdad uzax deyil”, “tülkünün şāhidi quyruğudu”, “mığan arığ eşşeyin yaylağıdı”.

III. Yüklemin Yerine Göre Atasözleri

1. Kurallı Cümle

Yüklemin sonda olduğu cümlelere kurallı cümle denir. Kurallı cümle biçiminde olan atasözlerinden bazıları şunlardır: “here özüyle beş arşın ağ aparacak”, “zaman geder söz qalar”, “demiri isdi isdi döyeller”; “deliye günde bayramdı”, “dost daşı berg incidir”, “subaylıx sultanlıxdı”.

2. Devrik Cümle

Yüklemin sonda olmadığı cümlelere devrik cümle denir. Devrik cümle biçiminde olan veya bünyesinde devrik cümle bulunan atasözlerinden bazıları şunlardır: “arvadı güzel olanınan yorğa atı olanınan gitme sefere”, “dostunu mene dē diyem sen kimsen”, “düzlük yaxçıdı eğ'rilih'den bi şey çıxmaz adama”, “gözlemedigin daş yardı baş”, “qatıra dēyibler atan kimdi dēyir nenem atdı”, “saxla kömürü zamanında geler kára”.

IV. Anlamlarına Göre Atasözleri

1. Olumlu Cümle

Yüklemin bildirdiği yargıyı olumlu biçimde gösteren cümlelerdir. İçinde yalnızca olumlu yargıların bulunduğu atasözü örneklerinden bazıları şunlardır: “çöregi çörekçiden al yolu yolcudan soruş”, “emmiyinen bağda gezerem dayıynan dağda gezerem”, “hēyvan mēleşer birbirin tapar insan dilleşer birbirin tapar”, “qonağın rüzisi özünnen qabax geler”, “şāhın develeri yalın ayax gezer”.

2. Olumsuz Cümle

Yüklemin bildirdiği yargıyı olumsuz biçimde gösteren cümlelerdir. İçinde yalnızca olumsuz yargıların bulunduğu atasözü örneklerinden bazıları şunlardır: “āh eyri düzü beyenmir bu da bizi beyenmir”, “cüce ne-

nesinden süd görmeyib”, “deve mekkeye gitmeynen hacı olabilir”, “dış qurdalamağnan qarın doymaz”, “gözelliğ' qarın doyurmaz”.

3. Olumlu ve Olumsuz Cümlelerin Bir Arada Olduğu Atasözleri

Şahseven atasözleri içinde hem olumlu hem de olumsuz yargıların bulunduğu örneklerden bazıları şunlardır: “dostunan yê iç alışveriş eleme”, “qarın doyur göz doymur”, “adam itden utanmır itin yiyesinnen utanır”, “qanı qannan yumazlar qanı suvnan yuvallar”, “bağ alma bağlanarsan dağ alma dağlanarsan qoyun al yağlanarsan”.

4. Soru Cümlesi

İçinde soru anlamı bulunan cümlelerdir. Şahsevenlerden derlenen atasözleri içinde, soru cümlesi biçiminde olan yalnızca bir atasözüne rastlanmıştır: “ısdanmış adama yağış ne eleyebilir”.

IV. Kavram Özellikleri Bakımından Şahseven Atasözleri

1. Kavram Alanlarına Göre Şahseven Atasözleri

Atasözleri, üretildiği toplumun dünya görüşünü ortaya koyduğu gibi aynı zamanda o toplumun aynası olma özelliğine de sahiptir. Evrensel değerlere millî bir yorum olarak ele alabileceğimiz bu kalıp sözlerin kavram alanı oldukça geniştir. İnsan zihninin algılayabildiği hemen her kavramla ilgili atasözü üretilmiştir. Başka bir deyişle, üretildiği toplumun kavram alanına giren hemen her konuda atasözlerine rastlamak mümkündür.

Şahseven Türklerinden derlenen atasözleri incelendiğinde şu kavramların öne çıktığı görülür: *dostluk* “dostunan yê iç alışveriş eleme”, “dost daşı berg incidir”, “düşmene quyu qazınca dosta ev tikersen”, “dostunu mene dê diyem sen kimsen”; *birlik ve beraberlik* “ēlin gücü sēlin gücü”, “çöregin tek yiyen yükü özü çeker”, “tek elden ses çıkmaz”; *kader* “axacax qan damarda durmaz”, “kiminin evveli kiminin āxırı”; *emek* “arı zehmetin çekmiyen bal qedrin bilmez”; *tedbir* “devenin dizini bağla sōra allaha tapşır”, “evi temiz saxla qıfıl² qonax geler özünü temiz saxla qıfıl ölüm geler”; *ekonomi* “borç ki oldu yüz gir içinde üz”; *kişilik* “deve mekkeye gitmeynen hacı olabilir”, “deve öz eğrisin bilmez”; *merak* “çox qurdalama qurdu çıkar”; *açgözlülük* “qarın doyur göz doymur”; *komşuluk* “qonşu payı qarın doyurmaz”, “qonşunun payın gözziyen şamsız yatar”; *konukseverlik* “qonağın rüzisi özünnen qabax geler”; *asalet* “yaxçı at özüne qamçı vurdurmaz”; *yardımlaşma* “saqqallılar tükünnen saqqal çekip vērşeydi kosa da saqqallı olardı”.

2 “qıfıl” sözcüğü kilit anlamında da kullanılmaktadır.

Sosyal hayatın bir yansıması olarak ortaya çıkan atasözlerinde gündelik hayata dair pek çok kavram karşımıza çıkmaktadır. Hâlihazırda yaylak kışlak hayatı süren Şahseven Türkleri, kışın ağırlıklı olarak çiftçilik, ahır hayvancılığı; yazın ise daha çok otlaklarda küçükbaş hayvancılık başta olmak üzere, büyükbaş hayvancılık, kümes hayvancılığı ve arıcılık gibi işlerle uğraşmaktadırlar. Bu nedenlerden ötürü Şahseven atasözlerinde koyun, kuzu, öküz, inek, horoz, tavuk, köpek, arı vb. hayvan adlarına sıkça rastlanır. Şahsevenler, hayvanları sadece bir geçim kaynağı olarak kullanmamaktadırlar. Şahseven Türk kültürünün en önemli unsurlarından biri olan göç esnasında çeşitli hayvanlardan yararlanılmaktadır. Eskiden göçlerde kullanılan deve, at, katır, eşek gibi hayvanlar da atasözlerinde yer verilen unsurlardandır. Bunun yanında özellikle yaylak hayatının doğayla iç içe olması, obaların genellikle bir dağ eteğinde yer alması çeşitli vahşi hayvanlara ait gözlem ve deneyimlerin Şahseven atasözlerinde yer almasına olanak sağlamıştır. Şahseven atasözlerinde kullanım sıklığı çok fazla olan hayvanlarla ilgili olan atasözleri şöyle sınıflandırılabilir:

Evcil hayvanlarla ilgili olan atasözleri: “adam itden utanmır itin yiyesinnen utanır”, “arxalı it qurt basar”, “arı zehmetin çekmiyen bal qedrin bilmez”, “arvadı güzel olanınan yorğa atı olanınan gitme sefere”, “bağ alma bağlanarsan dağ alma dağlanarsan qoyun al yağlanarsan”, “bey vèren atın dişine baxmazlar”, “canavar dèyib qulağım olmiyeydı qoyun qığının dalında gizzenerdim”, “cüce nenesinnen süd görmiyib”, “cüceni de payızda sayallağ”, “çox qurdalama qurdu çıxar”, “deve mekkeye gitmeynen hacı olabilmez”, “deve öz eğrisin bilmez”, “devenin dizini bağla sòra allaha tapşır”, “deveye qanqal lazım olsa boynunu yüz yèrden uzadar”, “hèyvan mèleşer birbirin tapar insan dilleşer birbirin tapar”, “it yatır kölgede dèyir öz kölgemdi”, “itin qabağında bey kimi danış beyin qabağında it kimi”, “itin qāydası hürümekdi”, “qatıra dèyibler atan kimdi dèyir nenem atdı”, “mığan arığ eşşeyin yaylağıdı”, “öküzün gücü çatmaz yanındakin vurar”, “şāhin develeri yalın ayax gezer”, “şahsevenin ayağın altında at axsamaz”, “yaxçı at özüne qamçı vurdurmaz”.

Vahşi hayvanlarla ilgili olan atasözleri: “qarqaynan dost olanın yèdigi piyin olar”, “quş dağdan tüşüb dağın da xeberi yox”, “mene deymeyen canavar min yaşasın”, “sen yaxçılıx èle sal deryaya balıx bilmese xuda biler”, “su üsdünde adamı ilan vırmaz”, “sürüden qalanı qurt yiyer”, “tellan min baş saxlar sar öz başın da saxlayabilmez”, “tülkünün şāhidi quyruğudu”.

Şahsevenlerin sosyal hayatıyla ilgili olarak yaylak kışlak hayatı ve göç kavramlarıyla ilgili olan atasözleri de şunlardır: “dağ başınnan duman eskig olmaz”, “köçen yurdun qedrini tüşen yurdda bileller”, “mığan arığ

eşşeyin yaylağıdı”, “oba bosdan qırağı düşmez”, “buğda eken buğda biçer arpa eken arpa”.

B. Deyimler (Meseller/Miseller)

Asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözler (Elçin, 2004: 642) veya çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük grupları (Aksoy, 1988: 52) olarak tanımlanabilen deyimler, atasözleri gibi Türkçenin söz varlığını oluşturan önemli unsurlardan biridir. Türkçede deyimler ile ilgili gerek yapı gerekse içerik bakımından bugüne kadar pek çok tanım ve tasnif çalışmaları yapılmıştır. Yaygınlık ve kullanım durumlarına göre genel (sözlü ve yazılı olarak kullanılanlar), belirli bir bölgede kullanılan, Türkiye dışındaki Türk değişkelerinde yaşayanlar, eskiden kullanılıp günümüzde unutulmuşlar (Elçin, 2004: 644); yapı bakımından iki yargılı olanlar, uyaklı olanlar, öykü veya konuşma biçiminde olanlar, eksiltili anlatımlar vd. (Aksoy, 1984: 403-414) deyimlerle ilgili yapılan tasnif çalışmalarından bazılarıdır.

Kişisel ve dolayısıyla da özel bir kullanımla ortaya çıkıp halkın benimsemesiyle genelleşen deyimler, atasözleri ile birtakım ortaklıkları ve farklılıkları bünyesinde barındırmaktadır. Deyimlerin kalıp söz olmasının dışında, kullanıldığı bölgedeki halkın kültürüyle uyumlu olma, uyaklı olma, belirli bir hikâyeye sahip olma, soyut kavramları açıklamak için somut yola başvurma vb. özellikleri deyimleri atasözlerine yaklaştırmaktadır. Atasözleri ile deyimleri birbirinden ayırmak kimi zaman çok zor olabilmektedir. Bu hususta atasözlerini deyimlerden ayırt edebilmek için dil özellikleri, hacim ve kullanılan söz sanatları gibi çeşitli ölçütler ortaya konmuştur (Efendiye, 1981: 109-110).

Şahseven Türklerinde deyimleri karşılamak için Kuzey Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *mesel*, *misel* sözcükleri kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ile Kuzey ve Güney Azerbaycan Türkçesi arasında adeta bir köprü konumunda olan Şahseven Türkçesi, kendisine özgü kullanım örneklerinin ortaya çıkarılmasının yanında, kalıp sözler bağlamında incelendiğinde bizlere bu konudaki çeşitli eş değerklikleri ve farklılıkları ortaya çıkarma olanağı sunmaktadır.

I. Yapı Bakımından Şahseven Deyimleri

1. Birleşik Fiil Grubunda Bulunan Deyimler

Yalın isim ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “ad qoymax”, “zerer aparmax”, “erdiş / erziş qoymax”, “ehemmiyet vèrmek”, “yük vurmax”,

“soyux deymek”, “iş görmek”, “laylay çalmax”, “xeber almax”, “qulax asmax”, “ağız yoxlamax”.

İsim + iyelik eki ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “dili dolaşmax”, “dili tutulmax”, “eli üzölmek”, “xoşu gelmek/ gelmeh’”, “göylü olmax”, “üreği keçmek”, “nesli kesilmek”.

İsim + belirtme hâli eki ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “davani kesmek”.

İsim + iyelik eki + belirtme hâli eki ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “başını giçeldmek”, “qabağın kesmek”, “arasını vırmax / vurmax”, “özün vèrmek”.

İsim + iyelik eki + yönelme hâli eki ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “xoşuna gètmek”, “başına dönme”, “başına dolanmax”, “yādına tüşmek”, “özüne gelmek”.

İsim + iyelik eki + bulunma hâli eki ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “yādında qalmax”.

İsim + iyelik eki + ayrılma hâli eki ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “elinden almax”, “yādınnan çıxmax”, “elinnen yapışmax”.

İsim + yönelme hâli eki ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “üreye yatmax”, “emele gelmek”, “çötkiye vurmax”, “püşküne qalmax”, “irehmete gètmek”, “derde deymek”.

İsim + ayrılma hâli eki ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “fikirden çıxmax”, “moddan tüşmek”, “elden tüşmek”.

İsim tamlaması ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “cemin sözüne baxmax” (*isim tamlaması + yönelme hâli eki ve fiil biçiminde kalıplaşan*); “bahdının üsdünde oturmax” (*isim tamlaması + bulunma hâli eki ve fiil biçiminde kalıplaşan*).

Sıfat tamlaması ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “alçax yèrde gezmek”, “ayrı seçi èlemek”.

İsnat grubu ve fiil biçiminde kalıplaşan deyimler: “alnı açix yaşamax”.

II. Köken Bilgisi Bakımından Şahseven Deyimleri

1. Tüm Unsurları Türkçe Sözcüklerden Oluşan Şahseven Deyimleri

Tüm unsurları Türkçe sözcüklerden oluşan Şahseven deyimleri şunlardır: “acığı gelmek”, “ad çekmek”, “ad qoymax”, “ağır gelmek”, “ağız yoxlamax”, “ağzı üsde qalmax”, “āx çekmek”, “alçax yèrde gezmek”, “alnı açix yaşamax”, “and içmek”, “arasını vırmax / vurmax”, “ayax açmax”, “ayrı seçi èlemek”, “baş üsde”, “başına dönme”, “başına dolanmax”, “başını giçeldmek”, “bèl bağlamax”, “dili dolaşmax”, “dili tutulmax”, “elden

tüşmek”, “eli yetişmek”, “eli üzülme”, “elinden almak”, “elinnen yapışmak”, “göylü olma”, “göz deyme”, “gözüm üsdüne”, “iş görme”, “kelele’ gelme”, “qabağın kesme”, “qan bağlama”, “qara çekme”, “qulax asma”, “qulax vèrme”, “laylay çalma”, “özüne gelme”, “püsküne qalma”, “sen öl / men ölüm”, “sınaxt atma”, “soyux deyme”, “söz keçirme”, “üreği keçme”, “üreği keçme”, “üreye yatma”, “yād vèrme”, “yādına түşme”, “yādınnan çıxma”, “yolayol getme”, “yoldan azma”, “yük vurma”.

2. Alıntı Sözcüklerle Oluşturulan Şahseven Deyimleri

Alıntı sözcüklerle oluşturulan Şahseven deyimleri şunlardır: “axlı kesme” (Ar. + T.), “alaqa bağlama” (Ar. + T.), “bismilla çevürme / çevirme” (Ar. + T.), “davani kesme” (Ar. + T.), “ehemmiyet vèrme” (Ar. + T.), “emele gelme” (Ar. + T.), “ezā saxlama” (Ar. + T.), “fikir götme” (Ar. + T.), “fikirden çıxma” (Ar. + T.), “herfi olmama” (Ar. + T.), “hörmet saxlama” (Ar. + T.), “xeber alma” (Ar. + T.), “xirs yeme” (Ar. + T.), “icāze alma / vèrme” (Ar. + T.), “irehmete getme” (Ar. + T.), “kebin vèrme / alma” (Ar. + T.), “kebin kesme” (Ar. + T.), “qadan alım / qadasını alma / qada alma” (Ar. + T.), “mesgán salma” (Ar. + T.), “me’tel / mertel qalma” (Ar. + T.), “nesli kesilme” (Ar. + T.), “nezer deyme” (Ar. + T.), “nezir qoyma” (Ar. + T.), “novba tutma” (Ar. + T.), “ömür çürütmek” (Ar. + T.), “salavat çevürme” (Ar. + T.), “söhbet / sühbet çekme” (Ar. + T.), “şōqa gelme” (Ar. + T.), “te’ fil alma” (Ar. + T.), “te’ fil vèrme” (Ar. + T.), “zehmet çe’me” (Ar. + T.), “zerel çekme” (Ar. + T.), “zere aparma” (Ar. + T.), “sen alla” (T. + Ar.), “cemin sözüne baxma” (Ar. + T. + T.); “bahdı açılma” (Far. + T.), “ceşn tutma” (Far. + T.), “derde deyme” (Far. + T.), “bahdının üsdünde oturma” (Far. + T. + T.), “erdiş / erziş qoyma” (Far. + T.), “xoşu gelme/ gelme” (Far. + T.), “xoşuna getme” (Far. + T.), “nişan vèrme” (Far. + T.), “ras gelme” (Far. + T.); “çötkiye vurma” (Rus. + T.); “moddan түşme” (İt. + T.).

III. Kavram Özellikleri Bakımından Şahseven Deyimleri

1. Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler

Organ adlarıyla kurulan Şahseven deyimleri şunlardır: “elinden almak”, “başına dönme”, “başına dolanma”, “qulax asma”, “ağız yoxlama”, “göylü olma”, “ayax açma”, “göz deyme”, “bèl bağlama”, “qan bağlama”, “elinnen yapışma”, “qulax vèrme”, “dili dolaşma”, “alını açma yaşama”, “elden түşme”, “eli yetişme”, “ağız üsde qalma”.

2. Soyut Kavramları Karşılayan Deyimler

Soyut kavramları karşılayan Şahseven deyimleri şunlardır: “axlı kesmek”, “alaqa bağlamak”, “and içmek”, “bahdı açılmak”, “bahdının üsdünde oturmak”, “davanı kesmek”, “derde deymek”, “ehemmiyet vermek”, “ezā saxlamak”, “fikir götmek”, “fikirden çıxmak”, “hömet saxlamak”, “xirs yemek”, “xoşu gelmek/ gelmek”, “xoşuna getmek”, “icāze almak / vermek”, “irehmete getmek”, “qadan alım / qadasını almak / qada almak”, “nezir qoymak”, “ömür çürütmek”, “söhbət / sühbət çekmek”, “te’fil almak”, “te’fil vermek”, “yād vermek”, “yādına tüşmek”, “yādinnan çıxmak”, “zehmet çeh’mek”, “zerel çekmek”, “zerer aparmak”.

Sonuç

Şahseven Türkleri, İran’da aşiretler konfederasyonu biçiminde örgütlenmiş olan ve yaylak kışlak hayatı süren nüfus itibarıyla en kalabalık ikinci Türk topluluğudur. Bu çalışmada 2018 ve 2019 yılları arasında yapılan alan araştırmaları neticesinde Erdebil, Doğu Azerbaycan ve Zencan’da yaşayan Şahseven Türklerinden derlenen 109 atasözü ve 113 deyim örneği incelenmiştir. Türkçedeki deyim ve atasözlerinin zamana ve coğrafyaya göre bazı dilsel farklılıkları olsa da genel anlamda bunların Türk dünyasında büyük oranda ortaklık arz ettiği bilinmektedir. Şahseven Türklerinden derlenen atasözü ve deyim örnekleri incelendiğinde bu ürünlerin yapı ve anlam bakımından Türk dünyasının diğer topluluklarında kullanılan ürünlerle ortak özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Şahsevenler, Türk dünyasındaki her bir topluluk gibi farklı tarihî, siyasi ve sosyolojik süreçlerden geçmiştir. Buna rağmen verilen atasözü ve deyim örneklerine bakıldığında Şahsevenlerin dil, kültür, dünyaya bakış ve dünyayı algılayış bakımından Türklüklerinden herhangi bir şey eksilmediği anlaşılmaktadır.

Şahsevenlerin büyük bir çoğunluğunun Anadolu coğrafyasından göç ettikleri bilinmektedir. Dolayısıyla tarihsel süreç ve sosyal hayat göz önünde bulundurulduğunda yapı ve anlam bakımından Türkiye Türkçesi ile birbir örtüşen örneklerin bulunması, Şahseven atasözü ve deyimlerini ön plana çıkararak en önemli özelliklerden biridir. Derlenen deyim ve atasözlerinin büyük bir kısmının bugün Türkiye sahasında kullanılıyor olması, Şahsevenlerin Anadolu’daki sözlü kültüre ait ürünleri İran coğrafyasına taşıdıklarının göstergesidir. Bu görüşü destekleyen örneklerden bazıları şu şekildedir:

Atasözleri

ÖTT’deki biçimi: “Akacak kan damarda durmaz.” (Aksoy, 1988: 125);
ŞT’deki biçimi: “axacax qan damarda durmaz”, *ÖTT’deki biçimi* “söz var

gelir geçer söz var deler geçer”³; *ŞT’deki biçimi*: “Söz var gelir geçer, söz var deler geçer.”, *ÖTT’deki biçimi*: “Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla.” (Aksoy, 1988: 45); *ŞT’deki biçimi*: “qızım sene deyi rem gelinim sen eşid”, *ÖTT’deki biçimi*: “Kaynayan kazan kapak tutmaz.” (Aksoy, 1988: 352); *ŞT’deki biçimi*: “qaynayan qazan qapax tutmaz”, *ÖTT’deki biçimi*: “Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.” (Aksoy, 1988: 179); *ŞT’deki biçimi*: “mene deymeyen canavar min yaşasın”.

Deyimler

ÖTT’deki biçimi: “aklı kesmek” (Aksoy, 1984: 454); *ŞT’deki biçimi*: “axlı kesmek”, *ÖTT’deki biçimi*: “kulak vermek”; *ŞT’deki biçimi*: “qulax vermek”, *ÖTT’deki biçimi*: “nesli tükenmek”; *ŞT’deki biçimi*: “nesli kesilmek”, *ÖTT’deki biçimi*: “nazar değmek” (Aksoy, 1984: 820); *ŞT’deki biçimi*: “nezer deymek”, *ÖTT’deki biçimi*: “zahmet çekmek”; *ŞT’deki biçimi*: “zehmet çehmek”.

Şahseven deyim ve atasözlerinin bazılarının Güney Azerbaycan Türkçesi ve ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde kullanılan biçimlerle yapı anlam bakımından tam veya kısmi eş değeriğe sahip olduğu açıkça görülmektedir. Buna ek olarak Şahseven atasözü ve deyim örneklerinde çok ileri düzeyde olmasa da birtakım ses ve biçim farklılıkları da bulunmaktadır:

Atasözleri

GAT ve ÖAT’deki biçimi: “Deliye günde bayramdır.” (Öztürk, 1993: 87; Beydilli, 2004: 84; Fereh mend, 2003: 68; Berazende, 2019: 71); *ŞT’deki biçimi*: “deliye günde bayramdı”, *GAT ve ÖAT’deki biçimi*: “Bağ alma bağlanarsan / Dağ alma dağlanarsan / Qoyun al yağlanarsan” (Öztürk, 1993: 36); *ŞT’deki biçimi*: “bağ alma bağlanarsan / dağ alma dağlanarsan / qoyun al yağlanarsan”, *GAT ve ÖAT’deki biçimi*: “Daldan atılan daş topuğa değer.” (Fereh mend, 2003: 66), “Daldan atan topuqdan vurur.” (Beydilli, 2004: 80); “Daldan atan topuğa deyer.” (Berazende, 2019: 43); *ŞT’deki biçimi*: “daldan atılan buda deyer”.

Deyimler

GAT ve ÖAT’deki biçimi: “ah çekmek (AMEA, 2006: I: 74); *ŞT’deki biçimi*: “ax çekmek”, *GAT ve ÖAT’deki biçimi*: “acığ gelmek” (AMEA, 2006: I: 33); *ŞT’deki biçimi*: “acığ gelmek”, *GAT ve ÖAT’deki biçimi*: “göz deymek” (AMEA, 2006: II: 276); *ŞT’deki biçimi*: “göz deymek” vd.

Türkiye, İran ve Azerbaycan sahasında yapı ve anlamca örtüşen deyim ve atasözlerinin yanında, Şahseven Türklerine özgü bazı örnekler de bu çalışmada tespit edilmiştir. *Atasözleri*: “mığan arığ eşşeyin yaylağıdı”,

3 ÖTT’deki örnekler Aksoy’un (1984, 1988) çalışmalarından ve TDK’nin genel ağ adresinden (<https://sozluk.gov.tr>) alınmıştır.

“şahsevenin ayağın altında at axsamaz”. *Deyimler*: “yolayol gëtmek”, “püsküne qalmax”, “başını giçeldmek”.

Şahseven Türklerinden derlenen atasözleri kavram alanlarına göre incelendiğinde genel itibarıyla *dostluk, birlik ve beraberlik, emek, kader, tedbir, ekonomi, kişilik, merak, açgözlülük, komşuluk, konukseverlik, asalet, yardımlaşma* gibi kavramların öne çıktığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra deyim ve atasözlerinde Şahsevenlerin sosyal ve kültürel hayatlarına ilişkin izlere de rastlanmaktadır. Özellikle hayvancılık ve çiftçilikle ilgili unsurlara deyim ve atasözlerinde sık yer verilmesi yaylak kışlak hayatının etkisiyle ortaya çıkmış bir özellik olarak değerlendirilmelidir. Bir başka deyişle Şahsevenlerin sosyal hayatı, deyim ve atasözlerinde kendisini açık belli etmektedir.

Sonuç itibarıyla İran sahasında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Şahseven Türklerinin konuştukları Türkçeye ait olan deyim ve atasözü örnekleri, bu çalışma ile kayıt altına alınmıştır. Ayrıca bu çalışmada derlenen deyim ve atasözleri ile hem İran’daki diğer Türk değişkeleri hem de Türk dünyasının diğer değişkelerinde kullanılan deyim ve atasözleri arasında karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasına olanak sağlanmıştır.

Şahseven Türklerinden Derlenen Atasözleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları⁴

1. adam itden utanmır itin yiyesinnen utanır (KK 4)
“Adam köpekten utanmıyor, köpeğin sahibinden utanıyor.”
2. āh eyri düzü beyenmır bu da bizi beyenmır (KK 5)
“Ah eğri düzü beğenmiyor, bu da bizi beğenmiyor.”
3. axacax qan damarda durmaz (KK 1)
“Akacak kan damarda durmaz.”
4. ağılsız baş elinden sefil ayax ne çekir (KK 5)
“Akılsız başın cezasını ayak çeker.”⁵
5. arxalı it qurt basar (KK 3)
“Arkası olan it, kurt basar.”
6. arı zehmetin çekmiyen bal qedrin bilmez (KK 1)

4 Yazılı metinlerin aktarımında birçok farklı çeviri ve aktarma stratejileri kullanılmaktadır. Şahseven deyim ve atasözlerinin Türkiye Türkçesine aktarımında benzer anlam ve benzer biçimle aktarım (tam eşdeğerlik), benzer anlam farklı biçimle aktarım (kısmi eş değerlik), açıklama yoluyla aktarım ve çıkarma yoluyla aktarım (Yalçın ve Büyüksaraç, 2017: 817-829) stratejileri uygulanmıştır. Şahseven deyim ve atasözlerinin ölçünlü Türkiye Türkçesinde tam eş değeri bulunan örnekleri ölçünlü Türkiye Türkçesindeki biçimiyle aktarılmıştır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde bulunmayan veya kısmi eş değeri bulunanlara ise deyim ve atasözlerinin kısmi eşdeğerleri verilmiştir. Aynı zamanda tam veya kısmi eş değeriye sahip olan tüm atasözlerinin birebir sözcük aktarımı ise dipnotlarda gösterilmiştir.

5 “Akılsız baş yüzünden sefil ayak ne çekiyor.”

- “Arının zahmetini çekmeyen balın kıymetini bilmez.”
7. arvadı güzel olanınan yorğa atı olanınan gitme sefere (KK 5)
“Karısı güzel olanla yorga⁶ atı olanla sefere gitme.”
8. az yiyenin azarı da az olar (KK 4)
“Az yiyenin sıkıntısı da az olur.”
9. aşığa bağdad uzax deyil (KK 5)
“Âşığa Bağdat uzak değil.”
10. babadan himmet neveden xıtmət (KK 5)
“Dededen himmet, torundan hizmet.”
11. bağ alma bağlanarsan dağ alma dağlanarsan qoyun al yağlanarsan (KK 3)
“Bağ alma, bağlanırsın; dağ alma, dağlanırsın; koyun al, yağlanırsın.”
12. bey vèren atın dişine baxmazlar (KK 1)
“Beleş atın dişine bakılmaz”⁷
13. bezekli qızı almax saxtdı saxlamağı çetin (Çam, 2021: 366)
“Süslü kızı almak da zordur beslemesi de zordur.”
14. bılıt ağlamasa çimen gülmez (KK 1)
“Bulut ağlamasa çimen gülmez.”
15. bir su ki girdi qaba oldu içmeli (KK 6)
“Bir su, kaba girince içilecek su olur.”
16. biri bilmiyen mini de bilmez (KK 5)
“Biri bilmeyen bini de bilmez.”
17. borç ki oldu yüz gir içinde üz (KK 1)
“Borç olunca yüz, gir içinde yüz.”
18. buğda eken buğda biçer arpa eken arpa (KK 4)
“Arpa eken buğday biçmez.”⁸
19. canavar dèyib qulağım olmiyeydı qoyun qığının dalında gizzenerdim (KK 2)
“Kurt ‘Kulağım olmasaydı koyun dışkısının arkasında gizlenirdim.’ demiş.”
20. cüce nenesinnen süd görmiyib (KK 1)
“Civciv, annesinden süt görmemiş.”
21. cücenı de payızda sayallağ (KK 1)

6 Yorga: Atın, biniciyi sarsmayan yürüyüşlerinden biri.

7 “Beyin verdiği atın dişine bakmazlar.”

8 “Buğday eken buğday biçer, arpa eken arpa.”

- “Civcivi sonhabarda sayarlar.”
22. çağırılan yere erinme çağırılmıyan yerde görünme (KK 4)
“Çağırılan yere erinme, çağırılmayan yerde görünme.”
23. çox qurdalama qurdu çıxar (KK 1)
“Çok kurcalama kurdu çıkar.”
24. çöregi çörekçiden al yolu yolcudan soruş (KK 1)
“Çöreği çörekçiden al, yolu yolcudan sor.”
25. çöregin tek yiyen yükü özü çeker (KK 5)
“Çöreği yalnız yiyen, yükü kendi çeker.”
26. çürük ağac mıx götürmez (KK 3)
“Çürük ağaç çivi tutmaz.”
27. dağ başınnan duman eskig olmaz (KK 1)
“Dağ başından duman eksik olmaz.”
28. daldan atılan buda deyer (KK 3)
“Arkadan atılan baldıra değer.”
29. dedelerin özü ölse de sözü ölmeyib (KK 5)
“Ataların kendileri ölse de sözleri ölmez.”
30. dedesinin köhne xurcuna gétđi (Çam, 2021: 366)
“Babasının eski borcuna gitti.”
31. deliye günde bayramdı (KK 3)
“Deliye her gün bayramdır.”
32. demiri isdi isdi döyeller (KK 4)
“Demiri tavında dövmeli.”
33. deve mekkeye gitmeynen hacı olabilir (KK 1)
“Deve Mekke’ye gitmekle hacı olamaz.”
34. deve öz eğrisin bilmez (KK 1)
“Deve kendi eğrisini bilmez.”
35. devenin dizini bağla sōra allaha tapşır (KK 3)
“Devenin dizini bağla sonra Allah’a tevekkül et.”
36. deveye qanqal lazım olsa boynunu yüz yerden uzadar (KK 1)
“Deveye kangal otu lazım olduğunda boynunu yüz yerden uzatır.”
37. diş qurdalamağnan qarın doymaz (KK 1)
“Diş karıştırmakla karın doymaz.”

9 “Demiri sıcak sıcak döverler.”

38. dost daşı berg incidir (KK 3)
“Dostun taşı çok incidir.”
39. dost yaman günde tanınar (KK 4)
“İyi dost, kara günde belli olur.”¹⁰
40. dostunan yê iç alışveriş eleme (KK 6)
“Dost ile ye, iç; alışveriş etme.”
41. dostunu mene dê diyem sen kimsen (KK 5)
“Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim.”
42. düşmene quyu qazınca dosta ev tikersen (KK 1)
“Düşmana kuyu kazınca dosta ev yaparsın.”
43. düzlük yaxçdı eğ'rilih'den bi şey çıxmaz~ adama (KK 4)
“Doğruluk güzeldir, eğrilikten bir şey çıkmaz adama.”
44. ėlin gücü sėlin gücü (Çam, 2021: 353)
“ėlin gücü selin gücü.”
45. emmiyner bağda gezerem dayıynan dağda gezerem (KK 5)
“Amcayla bağda gezerim, dayıyla dağda gezerim.”
46. esil kıızı almax çetindi saxlamağı āsan (Çam, 2021: 441)
“Asil kıızı almak zordur, beslemesi kolay.”
47. evi temiz saxla qıfıl¹¹ qonax geler özüvü temiz saxla qıfıl ölüm geler (KK 4)
“Evi temiz tut, davetsiz konuk gelir; kendini temiz tut, davetsiz ölüm gelir.”
48. güzelliħ' qarın doyurmaz (KK 4)
“Güzellik karın doyurmaz.”
49. gözlemedigin daş yardı baş (KK 6)
“Ummadığın taş, baş yarar.”¹²
50. hem nala dêür hem mıxa (KK 1)
“Hem nalına hem mihına.”¹³
51. here özüyle beş arşın ağ aparacax (KK 3)
“Herkes kendisiyle beş arşın kefen götürecek.”
52. herkesin öz tayı var öz payı var (KK 6)
“Herkesin kendi birikimi var, kendi payı var.”

10 “Dost kötü günde tanınır.”

11 “qıfıl” sözcüğü daha çok kilit anlamında kullanılmaktadır.

12 “Ummadığın taş, yardı baş.”

13 “Hem nalına diyor hem mihına.”

53. h yvan m leŒer birbirin tapar insan dilleŒer birbirin tapar (KK 1)
“Hayvan koklaŒa koklaŒa, insan konuŒa konuŒa.”¹⁴
54. ısdanmıŒ adama yađıŒ ne  leyebiler (KK 2)
“IslanmıŒ adama yağmur ne yapabilir?”
55. it yatır k lgede d yir  z k lgemdi (KK 1)
“K pek g lgede yatıyor, ‘Kendi g lgem!’ diyor.”
56. itin qabağında bey kimi danıŒ beyin qabağında it kimi (KK 3)
“K peğin  n nde bey gibi konuŒ, beyin  n nde k pek gibi.”
57. itin q ydası h r mekdi (KK 1)
“İtin huyu hırlamaktır.”
58. kebabı k z yandırır adamı s z (KK 5)
“Kebabı k z yakar, adamı s z.”
59. kiminin evveli kiminin  xırı (KK 3)
“Kiminin baŒı kiminin sonu.”
60. k çen yurdun qedrini t Œen yurdda bileller (KK 1)
“G ç len yurdun kıymetini varılan yurttan anlarlar.”
61. k lden ot piter otdan k l (KK 1)
“K lden ateŒ çıkar, ateŒten k l.”
62. qabaxdaki bilmir daldaki ne çekir (KK 2)
“ ndeki bilmiyor arkadaki ne çekiyor.”
63. qaçanı qovmazlar yıxılana vurmazlar (KK 3)
“Kaçanı kovalamazlar, yıxılana vurmazlar.”
64. qanı qannan yumazlar q nı suvnan yuvallar (Çam, 2021: 441)
“Kanı kanla yıkamazlar, kanı suyla yıkarlar.”
65. qarın doyur g z doymur (KK 2)
“Karı doyar, g z doymaz.”
66. qarqaynan dost olanın y digi piyin olar (KK 3)
“Kılavuzu karga olanın burnu boktan kalkmaz.”¹⁵
67. qatıra d yibler atan kimdi d yir nenem atdı (KK 1)
“Katıra baban kim diye sormuŒlar, ‘Annem at!’ demiŒ.”
68. qaynayan qazan qapax tutmaz (KK 6)
“Kaynayan kazan kapak tutmaz.”

14 “Hayvan meleŒerek birbirini bulur, insan s yleŒerek birbirini bulur.”

15 “Kargayla dost olanın yediği hayvan dıŒkısı olur.”

69. qebrisdana gèden ölü geri qaydabilmez (KK 5)
“Kabre giden ölü geri dönemez.”
70. qısmetden artıx yémeg olmaz (KK 1)
“Kısmetten fazlası yenmez.”
71. qızım sene dèyirem gelinim sen eşid (KK 6)
“Kızım sana diyorum, gelinim sen anla.”¹⁶
72. qonağın rüzisi özünnen qabax geler (KK 3)
“Misafirin yiyeceği kendisinden önce gelir.”
73. qonşu payı qarın doyurmaz (KK 6)
“Komşudan gelen karın doyurmaz.”
74. qonşunun payın gözziyen şamsız yatar (KK 6)
“Komşudan gelecek yemeği bekleyen akşam yemeği yemeden yatar.”
75. qurbet qızı xanum olmaz (KK 6)
“Gurbet kızı hanım olmaz.”
76. quş dağdan tüşüb dağın da xeberi yox (KK 3)
“Kuş dağdan düşmüş, dağın haberi olmamış.”
77. mene deymeyen canavar min yaşasın (KK 3)
“Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.”¹⁷
78. mığan arığ eşşeyin yaylağıdı (KK 1)
“Mugan zayıf eşeğin yaylağıdır.”
79. oba bosdan qırağı düşmez (KK 1)
“Oba bostanın yanına konmaz.”
80. olan olub keçen keçib (KK 5)
“Olan olmuş, giden gitmiş.”
81. ona dèyir vır mına dèyir qaç (KK 1)
“Ona diyor vur, buna diyor kaç.”
82. öldü var döndü yox (KK 1)
“Ölmek var, dönmek yok.”
83. öküzün gücü çatmaz yanındakin vurar (KK 5)
“Öküzün gücü yetmeyince yanındakine vurur.”
84. saxla kömürü zamanında geler kára (KK 1)
“Sakla kömürü zamanı gelince kâr eder.”

16 “Kızım sana diyorum, gelinim sen işit.”

17 “Bana değmeyen kurt bin yaşasın.”

85. saxla samanī sōra kâre gelecek (KK 1)
“Sakla samanı gelir zamanı.”¹⁸
86. saxlasan soğanī sonra kâra gelmez (KK 1)
“Soğanı saklarsan sonra kâr etmez.”
87. saqqallılar tükünnen saqqal çekip vërşeydi kosa da saqqallı olardı
(Çam, 2021: 441)
“Sakallılılar sakalından bir kıl çekip verseydi köse de sakallı olurdu.”
88. savaşan savaşana başuva dönüm demez (KK 1)
“Dövüşen dövüşene ‘Kurban olayım!’ demez.”
89. sen yaxçılıx ële sal deryaya balıx bilmese xuda biler (KK 1)
“İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir.”¹⁹
90. soruşan dağlar aşar soruşmıyan düzde çaşar (KK 5)
“Soran dağlar aşar, sormayan düzlükte şaşar.”
91. söz var ël içinde söz var ev içinde (KK 3)
“Söz var il içinde, söz var ev içinde.”
92. söz var gelir geçer söz var deler geçer (KK 3)
“Söz var gelir geçer, söz var deler geçer.”
93. söz var xeste adamı sağaldar söz var adamı yaralar (KK 4)
“Söz var hasta adamı iyileştirir, söz var adamı yaralar.”
94. su üsdünde adamı ilan vırmaz (KK 1)
“Su üstündeki adamı yılan sokmaz.”
95. subaylıx sultanlıxdı (KK 3)
“Bekârlık sultanlıktır.”
96. sürüden qalanı qurt yiyer (KK 3)
“Sürüden ayrı kalanı kurt yer.”
97. şāhın develeri yalın ayak gezer (KK 1)
“Şahın develeri yalın ayak gezer.”
98. şahsevenin ayağın altında at axsamaz (KK 1)
“Şahsevenin ayak altında at aksamaz.”
99. şirin şirin yemenin acı acı qusmağı da olar (KK 5)
“Tatlı tatlı yemenin acı acı geçirmesi olur.”²⁰

18 “Sakla samanı sonra kâr edecek.”

19 “Sen iyilik yap at denize, balık bilmezse Hüda bilir.”

20 “Tatlı tatlı yemenin acı acı kusması da olur.”

100. tek elden ses çıxmaz (KK 1)
“Bir elden ses çıkmaz.”
101. tellan min baş saxlar sar öz başın da saxlayabilmez (Çam, 2021: 499)
“Şahin bin kişiyi besler, doğan kendini bile besleyemez.”
102. topalla gezen axşamamı örğenir (KK 1)
“Topalla gezen aksamayı öğrenir.”
103. tüfengin dolusunnan bir nefer qorxar dolusunnan iki nefer (KK 4)
“Tüfeğin dolusundan bir kişi korkar, boşundan iki kişi.”
104. tülkünün şahidi quyruğudu²¹ (KK 5)
“Tilkinin şahidi kuyruğudur.”
105. umac aşınnan quran xetm elir (KK 1)
“Umaç aşıyla Kur’an hatmediyor.”
106. veten torpağınnan pay olmaz (KK 2)
“Vatan toprağından pay olmaz.”
107. yaxçı at özüne qamçı vurdurmaz (KK 4)
“Yürük at kamçı değdirmez.”²²
108. zalımın qılıcınnan kasıbın ahı pisdi (KK 4)
“Mazlumun ahı, zalimin kılıcından fenadır.”
109. zaman gèder söz qalar (KK 3)
“Zaman geçer, söz kalır.”

Şahseven Türklerinden Derlenen Deyimler ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları

1. acığı gelmek “hoşlanmamak, beğenmemek” (Çam, 2021: 442)
2. ad çekmek “nam sürmek” (Çam, 2021: 385)
3. ad ayırmax “ad ayırmak” (Çam, 2021: 504)
4. ad qoymax “ad koymak” (Çam, 2021: 423)
5. ağır gelmek “ağır gelmek” (Çam, 2021: 496)
6. ağız yoxlamak “ağız aramak” (Çam, 2021: 352)
7. ağzı üsde qalmax “ağzı açık kalmak, bilincini yitirmek, şaşırmaq” (Çam, 2021: 504)
8. āx çekmek “ah çekmek” (Çam, 2021: 386)

²¹ Aynı atasözü Halaç Türkçesinde de tespit edilmiştir (Doerfer, 2012: 27)

²² “İyi at kendine kamçı vurdurmaz.”

9. axlı kesmek “aklı kesmek” (Çam, 2021: 458)
10. alaqa bağlamak “ilgilenmek” (Çam, 2021: 546)
11. alçax yerde gezmek “değerini yitirmek” (Çam, 2021: 386)
12. alını açix yaşamax “alını açık yaşamak” (Çam, 2021: 432)
13. and içmek “ant içmek” (Çam, 2021: 465)
14. arasını vırmax / vurmax “arasını açmak” (Çam, 2021: 502)
15. asdarı özünnen baha gelmek “astarı yüzünden pahalıya gelmek” (Çam, 2021: 466)
16. aymax açmax “ayağını alıştırmak”²³ (Çam, 2021: 360)
17. ayrı seçi elemek “ayrı seçi yapmak” (Çam, 2021: 354; KK 1)
18. bahdı açılmax “bahtı açılmak” (Çam, 2021: 362)
19. bahdının üsdünde oturmax “muradına ermek” (Çam, 2021: 362)
20. baş üsde “baş üstüne” (Çam, 2021: 401)
21. başuva dönme “saygı göstermek” (Çam, 2021: 422)
22. başına / başuva dolanmax “saygı göstermek” (Çam, 2021: 472-537)
23. başını giçeldmek “vakit geçirmek, meşgul olmak” (Çam, 2021: 494)
24. baydax vurmax “bayrak çekmek” (Çam, 2021: 361)
25. bël bağlamak “bel bağlamak” (Çam, 2021: 374)
26. bismilla çövmek / çevirmek “besmele çekmek” (Çam, 2021: 462)
27. cemin sözüne baxmax “çoğunluğun sözüne bakmak” (Çam, 2021: 338)
28. ceşn tutmax “düğün, eğlence, şenlik vb. yapmak, kutlamak” (Çam, 2021: 360)
29. çötkiye vurmax “hesaplamak” (Çam, 2021: 431)
30. davanı kesmek “barıştırmak” (Çam, 2021: 441)
31. derde demek “işe yaramak” (KK 3)
32. dili dolaşmax “dili dolaşmak” (Çam, 2021: 410)
33. dili tutulmax “dili tutulmak” (Çam, 2021: 518)
34. ehemmiyet vërmek “önem vermek” (Çam, 2021: 338)
35. el tutmax “el sıkışmak, anlaşılmak” (Çam, 2021: 494)
36. elden tüşmek “elden ayaktan düşmek” (Çam, 2021: 475)
37. eli yetişmek “amacına ulaşmak, gücü yetmek” (Çam, 2021: 496)
38. eli üzölmek “elden ayaktan düşmek” (Çam, 2021: 521)

23 Şahseven âdetine göre yeni gelin düğünden bir süre sonra yakınlarını ziyaret eder. Yapılan ziyaretler esnasında geline çeşitli hediyeler verilir. Düğünden sonra gelinin ilk kez dışarı çıktığı bu âdete “ayax açdı, ayğaşdı, ayaxaşdı” denmektedir.

39. elinnen almax “elinden almak” (Çam, 2021: 518)
40. elinnen tutmax “elinden tutmak” (Çam, 2021: 564)
41. elinnen yapışmax “elinden kurtulmak” (Çam, 2021: 404)
42. erdiş / erziş qoymax “değer vermek” (Çam, 2021: 338-547)
43. emele gelmek “meydana gelmek, oluşmak” (Çam, 2021: 379)
44. ezā saxlamak “yas tutmak, eziyet çekmek” (Çam, 2021: 510)
45. fikir götmek “düşünmek” (Çam, 2021: 502)
46. fikirden çıxmax “unutmak” (Çam, 2021: 362)
47. göylü olmax “gönlü olmak” (Çam, 2021: 354)
48. göz deymek “göz değmek” (Çam, 2021: 363)
49. gözüm üstüne “başım gözüm üstüne” (Çam, 2021: 517)
50. hay vèrmek “seslenmek” (Çam, 2021: 419)
51. herfi olmamax / yox “eşi benzeri bulunmamak” (Çam, 2021: 400; KK 1)
52. hörmət saxlamak “saygı duymak / beslemek” (Çam, 2021: 367)
53. xeber almax “öğrenmek” (Çam, 2021: 411)
54. xirs yèmek “hırslanmak” (Çam, 2021: 386)
55. xoşu gelmek/ gèlmeh' “hoşuna gitmek, hoşlanmak” (Çam, 2021: 386)
56. xoşuna gètmek “hoşuna gitmek, hoşlanmak” (Çam, 2021: 332)
57. icāze almax / vèrmek “izin almak / vermek” (Çam, 2021: 386)
58. ihtiram saxlamak “saygı beslemek” (Çam, 2021: 367)
59. irehmete gètmek “rahmetli olmak, ölmek” (Çam, 2021: 520)
60. iş görmek “iş yapmak” (Çam, 2021: 520)
61. kâr vèrmek “işe yaramak” (Çam, 2021: 474)
62. kebin vèrmek / almax “başlık vermek / almak” (Çam, 2021: 366)
63. kebin kesmek “söz kesmek” (Çam, 2021: 366)
64. keleh' gelmek “aldatmak, kandırmak” (Çam, 2021: 465)
65. kifî sâz olmax “keyfi yerinde olmak” (Çam, 2021: 367)
66. qadan alım / qadasını almax / qada almax “kazanı, belanı, üzün-tünü alayım / kazasını, belasını almak / dert, keder vb. üzerine almak” (Çam, 2021: 491)
67. qabağın kesmek “önünü kesmek” (Çam, 2021: 361)
68. qan bağlamak “barıştırmak” (Çam, 2021: 376)
69. qara çekmek “karalar bağlamak” (Çam, 2021: 361)
70. qonaxlıx vèrmek “konuk etmek” (Çam, 2021: 458)

71. qulax asmax “dinlemek” (Çam, 2021: 547)
72. qulax vèrmek “kulak vermek” (Çam, 2021: 409)
73. laylay çalmax “ninni söylemek” (Çam, 2021: 423)
74. mesgán salmax “mesken tutmak” (Çam, 2021: 385)
75. me'tel / mertel qalmax “mat olmak” (Çam, 2021: 535)
76. moddan tüşmek “modası geçmek” (Çam, 2021: 471)
77. nesli kesilmek “nesli tükenmek” (Çam, 2021: 558)
78. nezer deymek “nazar değmek” (Çam, 2021: 363)
79. nezer salmax “bakış atmak” (Çam, 2021: 402)
80. nezir qoymax “adak adamak” (Çam, 2021: 362)
81. nişan vèrmek “nişan koymak” (Çam, 2021: 534)
82. novba tutmax “beklemek, sıra almak” (Çam, 2021: 510)
83. ömür çürütme “ömür çürütme” (Çam, 2021: 381)
84. ömrün vèrmek “ölmek” (Çam, 2021: 365)
85. özüne gelmek “kendine gelmek” (Çam, 2021: 518)
86. pis güne / püsküne qalmax “kötü güne kalmak” (Çam, 2021: 499)
87. ras / iras gelmek “rast gelmek, yolunda gitmek” (Çam, 2021: 555)
88. salavat çövrme “salavat getirmek” (Çam, 2021: 382)
89. sen öl / men ölüm “ölünü göreyim / ölümü gör” (Çam, 2021: 465)
90. sen alla “Allah Allah!” (Çam, 2021: 548)
91. sınaxt atmax “sınamak” (Çam, 2021: 458)
92. soyux deymek “soğuk vurma” (Çam, 2021: 346)
93. söhbet / sühbet çekmek “konuşmak, sohbet etmek” (Çam, 2021: 380)
94. söz keçirmek “söz geçirmek” (Çam, 2021: 487)
95. şōqa gelmek “şevke gelmek” (Çam, 2021: 472)
96. te'fil almax “anlamak, kavramak” (Çam, 2021: 359)
97. te'fil vèrmek “izah etmek, açıklamak, yorumlamak” (Çam, 2021: 505)
98. tul çekmek “uzun sürmek” (Çam, 2021: 508)
99. üreği keçmek “kendinden geçmek, bayılmak” (Çam, 2021: 510)
100. üreye yatmax “gönlüne uygun olmak” (Çam, 2021: 530)
101. yād vèrmek “bilmek, öğretmek” (Çam, 2021: 400)
102. yādına tüşmek “aklına gelmek” (Çam, 2021: 551)
103. yādında qalmax “aklında kalmak” (Çam, 2021: 545)
104. yādınnan çıxmax “aklından çıkmak” (Çam, 2021: 347)

105. yās tutmax “yas tutmak” (Çam, 2021: 361)
106. yolayol gètmek “göç etmek” (Çam, 2021: 381)
107. yoldan azmak “yoldan sapmak” (Çam, 2021: 535)
108. yük vurmax “yüklemek” (Çam, 2021: 344)
109. zehmet çeh'mek “zahmet çekmek” (Çam, 2021: 372)
110. zeng / zēh' vurmax / vırmaz “telefon etmek / açmak” (Çam, 2021: 422)
111. zerbet vırmaz “darbe vurmak” (Çam, 2021: 373)
112. zere çekmek “zarar görmek” (Çam, 2021: 368)
113. zerer aparmaz “zarar görmek” (Çam, 2021: 338)

Kaynak Kişilerle İlgili Bilgiler

Kaynak Kişi 1:

Adı ve soyadı: Ejder HAVENDİ
Doğum tarihi: 1963
Medeni durumu: Evli
Mesleği: Hayvancılık, çiftçi
Eğitim durumu: İlköğretim
Yaşadığı yer: Bilesuvar / Erdebil / İran

Kaynak Kişi 2:

Adı ve soyadı: Lütfullah SADETİ
Doğum tarihi: 1965
Medeni durumu: Evli
Mesleği: Hayvancılık, çiftçi
Eğitim durumu: İlköğretim
Yaşadığı yer: Karaçay / Erdebil / İran

Kaynak Kişi 3:

Adı ve soyadı: Hacı Ziyat HAVENDİ
Doğum tarihi: 1951
Medeni durumu: Evli
Mesleği: Hayvancılık, çiftçi
Eğitim durumu: Yok
Yaşadığı yer: Bilesuvar / Erdebil / İran

Kaynak Kişi 4:

Adı ve soyadı: Hamit CAHANDİDE

Doğum tarihi: 1987

Medeni durumu: Bekâr

Mesleği: Çobanlık

Eğitim durumu: İlköğretim

Yaşadığı yer: Meşginşehir / Erdebil / İran

Kaynak Kişi 5:

Adı ve soyadı: Yedullah MUNŞİ

Doğum tarihi: 1955

Medeni durumu: Evli

Mesleği: Emekli öğretmen

Eğitim durumu: Lisans

Yaşadığı yer: Merkez / Erdebil / İran

Kaynak Kişi 6:

Adı ve soyadı: Efruz MİRZA

Doğum tarihi: 1973

Medeni durumu: Evli

Mesleği: Ev hanımı

Eğitim durumu: İlköğretim

Yaşadığı yer: Bilesuvar / Erdebil / İran

Kısaltmalar

Ar. : Arapça

bk. : Bakınız

Far. : Farsça

GAT : Güney Azerbaycan Türkçesi

İt. : İtalyanca

KK : Kaynak kişi

ÖAT : Ölçünlü Azerbaycan Türkçesi

ÖTT : Ölçünlü Türkiye Türkçesi

Rus. : Rusça

ŞT : Şahseven Türkçesi

T. : Türkçe

Çeviri yazı işaretleri

- : Ünlüler üzerinde uzunluk işareti
- ˘ : Ünlüler üzerinde kısalık işareti
- ˆ : Kalın ünlüler üzerinde yarı incelme işareti
- : Düz ünlüler üzerinde yarı yuvarlaklaşma işareti
- ◌ : Ünlüler veya ünsüzler altında belirsizlik (düşmek üzere oluş) işareti
- : Aralık yok
- á : a-e arası ünlü
- è : Kapalı e sesi
- ć : Normalden daha önde telaffuz edilen ve hafifçe sızıcı olan c sesi
- č : Normalden daha önde telaffuz edilen ve hafifçe sızıcı olan ç sesi
- Ç : c - ç arası ünsüz
- ǵ' : Daha önde boğumlanan ğ sesi
- ˚g : g - c arası ünsüz
- x : Hırıltılı h sesi
- h' : x sesinin ön damaksıl karşılığı
- q : Art damak k sesi
- K : k - g arası ünsüz
- ˘v : Çift dudak v sesi

Kaynaklar

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1, Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2, Deyimler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1962). "Atasözleri, Deyimler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, C 10*, s. 131-166.
- AMEA (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, 4 C*. Bakü: Şerq-Qerb.
- Berazende, A. (2019). *Daş Basma Atalar Sözü*. Tebriz: İntişarat-ı Genç Huzur.
- Beydilli, C. (2004). *Atalar Sözü*. Bakü: Önder Neşriyat.
- Çam, A. (2021). *Şahseven Türkçesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Çam, A. (2018). "Türkiye Türkçesi Manzum Atasözlerinde İç İçe Yinelemeler". *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi ... (TÜRKLAD)*, 2 (2), s. 119-128.
- Çobanoğlu, Ö. (2009). *Halk Edebiyatına Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Delili, H. E. (1979). *Azerbaycanın Cenub Xanlıqları (XVIII esrin ikinci yarısında)*. Bakü: Elm.
- Doerfer, G. (2012). “Sekiz Halaçça Atasözü” (Çev. Sultan Tulu). *Tehlikedeki Diller Dergisi, Kış*, s. 25-32.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Efendiyev, P. (1981). *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*. Bakü: Maarif Neşriyatı.
- Ferehmend, B. (2003). *Atalar Sözü*. Tahran: Pazine.
- Gündüz, T. (2018). *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Malcolm, J. (1829). *The History of Persia: From The Most Early Period to The Present Time*. London: J. Murray [etc.].
- Mirzade, E. (2017). *Tarix ve Zaman (Muğan Tarixine Dair Elmi Araştırma)*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Öztürk, G. (1993). *Azerbaycan Atasözleri ve Deyimleri (Metin-Tercüme-İndeks)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Tapper, R. (2010). “Şahseven” *İslam Ansiklopedisi, C 38*. İstanbul: TDV Yayınları. s. 295-297.
- Tapper, R. (2004). *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler: Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, V. (1996). “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, C 44*, s. 291-340.
- Yalçın, P. ve Büyüksaraç Z. (2017). “Atasözü ve Deyim Çevirilerinin Mona Baker Çeviri Stratejilerine Göre İncelenmesi”. *International Journal of Languages Education and Teaching, 5/4*, s. 817-829.

Genel ağ

<https://sozluk.gov.tr> erişim tarihi: 18.02.2022

Extended Summary

The word Shabsavan means “those who love the king, friends of the king”. The Shabsavan Turks are a Turkish community mostly clustered in Iran’s Ardabil, East Azerbaijan and Zanzan regions and currently maintain a nomadic lifestyle. The origin of the Shabsavan Turks goes back to the Oghuzs migrated to Iran from Turkistan in the 11th and 12th centuries.

The first official information about the immigration of Shabsavan Turkish tribes to Iran appears in the establishment period of the Safavid State. The Safavid sect, founded by Safiuddin Ardabili, became popular, especially among the nomadic Oghuz Turks living in Syria, Azerbaijan, Iran and Anatolia. In the following periods, the number of followers of the order increased and the migration from Anatolia to Ardabil accelerated. At the beginning of the 16th century, the tribes of Rumlu, Ustacalu, Tekelü, etc., which are among the ancient ancestors of the Shabsavans, played an important role in Sheikh Ismail’s becoming a shah and in the establishment of the Safavid State.

There are three views about the transformation of the confederation of tribes to the name Shabsavan, which was once called Qızılbaş in the period of Shah İsmail. According to the first view, Shah Abbas I (1587-1629) killed the Qızılbaş chiefs who were causing trouble in the country and said, “Let the ones loving the Shah come!”. He established a new confederation loyal to him under his command. This confederation was called Shabsavan. According to the second view, the Shabsavans came from Anatolia with a group of people having nearly 3300 yurts under the leadership of Yunsur Pasha, towards the end of the 16th century. According to the last view about the emergence of the name Shabsavan, some of today’s Shabsavan tribes were included in the Qızılbaş confederation in 16th and 17th centuries. The Shabsavans emerged when thirty-two tribes which were of equal status and their own independent leader were brought together by Nadir Shah in the 18th century (Tapper, 2004: 73-75; Tapper, 2010: 38: 296).

Today, the Shabsavans have a confederate structure consisting of about sixty tribes and hundreds of sub-tribes. One of the most important features about the Shabsavans is in the second largest Turkish community after the Qashqai Turks, who live a nomadic lifestyle in Iran. The Shabsavans, whose population is thought to be between 50 and 300 thousand (Çam, 2021: 75-77), continue to live their nomadic lifestyle in a similar way to Qashqais.

The term “proverb” in Shabsavans is *atababa sözü* as in Northern Azerbaijan Turkish. In the words of Shabsavan *atababa sözü*, in addition to the general features seen in the proverbs of the Turkish world, there are also deep traces of nomadic culture.

Shabsavan proverbs are divided into two main categories according to their verse and prose. Later, Shabsavan proverbs are examined in terms of syntax. Shabsavan proverbs, according to the type of sentence: simple sentence, compound sentence, elliptical sentence; according to the type of predicate: verb phrase, noun phrase; according to the place of the predicate: regular sentence, inverted sentence;

according to their meanings: positive sentences, negative sentences, proverbs in which positive and negative sentences are together and question sentences were examined.

When the proverbs compiled from Shahsavan Turks are examined according to their conceptual fields, it has been determined that the concepts such as *friendship, unity and solidarity, labor, destiny, precaution, economy, personality, curiosity, greed, neighborliness, hospitality, nobility and cooperation* become prominent.

Idioms which can be defined as stereotyped words that move away from their original meanings and create new concepts (Elçin, 2004: 642) or stereotyped word groups that carry an attractive expression and most of them have a meaning which is different from their real meaning (Aksoy, 1988: 52), and they are one of the most important elements that make up the vocabulary of quasi-Turkish proverbs.

The term *mesel, misel* is used for the “idiom” in Shahsavans, as the same term is used in Northern Azerbaijan Turkish. The structure and stereotypes classification of Shahsavan idioms are as follows: idioms in the compound verb group, simple noun and verb, noun + possessive and verb, noun + accusative and verb, noun + possessive + accusative and verb, noun + possessive + dative and verb, noun + possessive + locative and verb, noun + possessive + ablative and verb, noun + dative and verb, nouns + ablative and verb, noun phrases and verb, adjective phrase and verb, attributing groups and verb.

In terms of their origin, Shahsavan idioms can be classified as follows: idioms, all of which are composed of Turkish words; idioms, which are composed of borrowed words. Shahsavan idioms can be classified as follows in terms of their conceptual properties: idioms formed with organ names; idioms that meet abstract concepts.

It is understood that the examples of proverbs and idioms compiled from Shahsavan Turks have common structure and meaning features with the products used in other communities of the Turkish world. In short, even though the Shahsavans have gone through different historical, political and sociological processes, nothing has been lost from their being Turkish in language, culture, worldview and perception etc.

One of the distinguishing features of Shahsavan proverbs and idioms are some phonetic and morphological differences. It is clearly seen that some of the Shahsavan idioms and proverbs have full or partial equivalence in terms of structure and meaning with the forms used in Southern and Northern Azerbaijani Turkish. In addition to idioms and proverbs that overlap in structure and meaning in Iran and Azerbaijan, specific examples from Shahsavans are also revealed in this study.

As a result, with this study it is aimed to record the idioms and proverbs belonging to the Shahsavan Turkish, which is in danger of extinction in the Iranian field. In addition, it is possible to make comparative studies between the proverbs and idioms compiled in this study and other Turkish dialects in Iran and the idioms and proverbs in other dialects of the Turkish world.

